

Birituális La-Téne kori temető Hegyfalu határában (Vas megye) Embentani eredmények

BALÁZS ANNAMÁRIA¹, HORNOK PÉTER², TÓTH GÁBOR¹

¹Nyugat-magyarországi Egyetem, TTMK, Biológia Intézet, Szombathely

²Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Osztály, Szombathely

Bevezetés

A késő vaskori kelták eredetét keresve, a Közép-Franciaország és Csehország közötti területen határozhatjuk meg a Kr. e. 8. századtól kezdődően azt a régészeti anyagi homogenitást, amit az 5. század közepétől La-Téne civilizációnak lehet nevezni¹. Zoffmann embentani megállapításai és összehasonlító elemzései is arra utalnak, hogy a dunántúli kelták a csehországi betelepülési irányból érkeztek régiónkba².

A Dunántúl területén embentanilag nagyfokú heterogenitás a jellemző. Feltételezhető, hogy a gracilis és robusztus mediterránok, a nordikusok és a cromagnoidok egy része az őslakosság (vagy a csatlakozott nem kelta töredék népek) képviselői, a rövidfejű népségek pedig a kelta bevándorlók lehettek. Zoffmann Zsuzsanna összehasonlításai alapján a dunántúli kelták embentani párhuzamait a cseh, távolabbt pedig a szomszédos szlovák mintákban találjuk meg³. Dél-szlovák lelőhelyek vizsgálata alapján Vlcek⁴ az embentani anyagának kapcsolódását – a magyarországi hasonlóság mellett – a morva területek és Ausztria irányába tudta meghatározni.

---

¹ SZABÓ 2005 14.

² Az embentani adatok alapján a kelták őshazája Franciaország északkeleti területein és Németországban, a Rajna vidékén kereshető. A kelták a Kr. előtti V. századtól fogva több hullámban érkeztek a Kárpát-medencébe, keveredtek az itt talált népségekkel, akikkel szemben túlsúlyba is kerültek. A nyugati Alpok vidékének embentani párhuzamai is a mai Németország területén határozhatók meg. Az nyugat-európai kelták először északnyugati irányból, majd miután a Balkán-félsziget déli részéig is eljutottak, onnan visszahúzódva, másodsorú dél felől érkeztek térségünkbe. A korszak elején még a korhasztásos (csontvázas) temetkezés, a végén pedig a hamvasztásos temetkezés volt az általános. Embentani típusokat tekintve két fő csoportot lehet elkülöníteni. Az első egy nordikus és mediterrán csoport, ahol szórványként rövidfejű elemek is jellemzőek. A második egy rövidfejű csoport (cromagnoni, dinári és alpi típusok) helyenként hosszúfejű elemekkel.

³ ZOFFMANN 1999 33–49, 2005 103–129, 2009 115–121; ugyanerre a következtetésre jutnak KÖHLER és mtsai 2007 103–111.

⁴ VLCEK 1957 278–279.

Vas megyében, Bucsu lelőhelyen hamvasztott temetkezéseik maradtak fenn⁵. A Gencsapáti–Besenyő-szigeten feltárt⁶ kevert rítusú temetkezéseik embertanilag a szlovákiai és a dunántúli keltákkal mutatnak szoros kapcsolatot, míg az alföldi keltáktól számított biológiai távolságuk igen nagy⁷. További, értékelhető temetkezés Kemenesmihályfán került elő; onnét egy cromagnon A-típusjellegű férfi maradványai ismertek⁸. Kőszeg térségében robusztus mediterrán jellegű férfi csontmaradványai kerültek elő⁹. Sé–Doberdó lelőhelye¹⁰ egy újszülött (0-6 hónap) maradványait, míg a Szombathely–É-i elkerülő 5. lelőhely áldozati gödre¹¹ egy 15-18 éves fiút, mint emberáldozatot rejtett magában¹². Szórvány leleteik Velem Szent-Vidről is ismertek¹³.

A 2012-13-ban, a Savaria Megyei hatókörű Városi Múzeum munkatársai által, Hornok Péter régész vezetésével végzett, az M86 gyorsforgalmi út építéséhez kapcsolódó megelőző ásások, a Vas megyei Hegyfalú térségében, egy birituális La-Téne kori temető sírjait hozták felszínre.

Régészeti összefoglaló

A feltárások során a 22 sír mellett egy üres, talán jelképes temetkezés, valamint a temetőhöz tartozó árkok, oszlophelyek, gödrök kerültek elő. A sírokat szinte kivétel nélkül még a vaskorban megbolygatták. Előfordult, hogy a sírok felnyitásakor a különböző temetkezésekből származó emberi maradványokat össze is keverték: az egyik hamvasztásos sírből egy koponya és néhány csigolya, egy másikból egy combcsont került elő.

A temetőrészlet 12 sírját négyszögletes kerítőárok övezte. Kialakításuk során előszeretettel használták fel a szomszédos sírok már meglévő árkait. Az árokkal övezett területek sarkaiban gyakran került elő oszlophely, vagy kisebb gödör¹⁴. Az árokkeretes sírok tömeges előfordulása révén a hegyfalú temető olyan, kronológiailag is hasonló helyzetű lelőhelyekkel mutat rokonságot, mint a közeli ménfőcsanakai¹⁵, ¹⁶ és bezi-i¹⁷, valamint a Délnyugat-Szlovákiában fekvő dubniki¹⁸, az alsó-ausztriai mannersdorfi¹⁹ és pottenbrunni temető²⁰.

---

⁵ ILON–NAGY 2010 69–91; TÓTH 2010a 133–134.

⁶ ILON–NAGY 2010 69–91.

⁷ TÓTH 2010b 88–89.

⁸ NEMESKÉRI – DEÁK 1954 133–155, 157–158.

⁹ LEBZELTER 1928 115–120.

¹⁰ ILON és mtsai. 2001 63–75.

¹¹ ILON 2004 83.

¹² TÓTH 2002 215.

¹³ ZOFFMANN 1997 79–81.

¹⁴ Hasonló jelenségeket figyeltek meg a pottenbrunni: RAMSL 2002 19–22.; Abb. 3., valamint a mannersdorfi temető feltárásakor is: RAMSL 2011 29., Abb. 5.

¹⁵ UZSOKI 1987; EGRY 2006

¹⁶ A Győr–Ménfőcsanak lelőhely kelta kori temetője (EGRY 2006) régészeti szempontból a korszak legjelentősebb kárpát-medencei temetőjének tekinthető. Embertani anyagából ezideig csupán kisebb közlések láttak napvilágot (KÖHLER és mtsai 2007 104–107, CZIGÁNY – EGRY 2007). A lelőhelyen végzett további megelőző feltárások (ILON 2012) kelta kori gödreinek embertani anyaga a közelmúlt vonatkozó adatközlése (TÓTH 2015 15–16, bővebben: TÓTH 2016 megjelenés alatt).

¹⁷ BÍRÓ – MOLNÁR 2012, MOLNÁR 2014

¹⁸ BUJNA 1989 245–354.

¹⁹ RAMSL 2011.

²⁰ RAMSL 2002.

Az árokkeretes temetőszerkezet Hegyfalun nem járt együtt a leletanyag kirívó gazdagságával. A három fegyveres sír mindegyikéből került elő kard, hüvelyével együtt. Két sír lándzsahegyet, az egyik ollót és kést is tartalmazott, a harmadikban a kardot pajzs egészítette ki. A női sírok jellemző leletei a fibulák (egy münsingeni és két duchovi típusú), a bronzlemezről készült, gyöngyfűzér idomú kar- és bokaperecek, a bronzból öntött, plasztikus, gömbalakú elemekkel díszített, pecsétlős végű karperecek. Bronzdrótból hajlított karperec, és sárga alapszínen fehér-kék szemesgyöngy egy gyereksírból származott. Mindkét nemnél gyakran fordultak elő kerámiaedények, vasfibulák töredékei²¹, sertés-, juh- vagy szárnyas csontok. A vizsgálatra alkalmas állapotú leletek alapján a temetőt a La Tène B₂ időszakban nyitották, használata pedig a C₁ időszakra is átnyúlhatott.

Három, egymás közelében elhelyezkedő csontvázas temetkezés esetében a sírgödör feltűnően nagyméretű volt. Ezek egyike volt a KE 103. számú sír is, amelyből egy fegyveres férfi váza került elő, koponyáján trepanálások nyomaival. A négyszögletes árokkal övezett, teljesen feldúlt sírgödörben, egy majdnem K-Ny-i tájolású csontváz mellett vaskard, lándzsahegy, egy palack töredékei és tojáshéj került elő. A sír északi szélén elszenesedett deszka maradványa került elő, ami valamilyen sírépítmény vagy koporsó használatára utal.

Anyag és módszer

A vizsgálatra került 22 sír temetkezéseinek kívül további hamvak származnak a sírokat övező árkokból, illetve két esetben a hamvasztásos sírban vázcsontok is voltak. Ily módon 9 korhasztásos (csontvázas) és 18 hamvasztott személy maradványainak vizsgálatát végeztük el.

A nemi és életkori alapadatok becslése és a korhasztásos maradványok vizsgálata Knußmann, Éry és Molleson összefoglalói²² alapján történt. A testmagasság számítása Sjøvold²³ mindkét nemre, europid rasszkörre kidolgozott módszerével, a hosszúcsontok méretei alapján történt. A hamvasztott maradványok vizsgálata Lisowski, Nemeskéri és Harsányi, Wahl, Herrmann²⁴, valamint Czigány²⁵ ajánlásait követte.

Eredmények

Vizsgálható korhasztásos csontmaradványok

KE 55. Két személy csontmaradványai. 1. személy: post mortem deformálódott, töredékes koponya (rövidfejűség). Europid jellegű, rhomboid, ívelt és curvoccipitális koponya, mély fossa caninával. 8 vizsgálható fog a felső fogívből. Fogkopás: profunda compensata. Obliteráció: III. stádium. Életkora: 30-45 év. Nemi kifejezettség értéke a koponya 8 jellege alapján: +0,88, férfi. 2. személy (szórvány?): 1 nyaki és 1 ágyéki csigolya. Juvenisek záródása alapján becsült életkora 15-18 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható.

---

²¹ A leletek restaurálása jelenleg is tart.

²² KNUßMANN 1988 160-232, 421-496; ÉRY 1992 1-49; MOLLESON 1986 95-118.

²³ SJOVOLD 1990 431-447.

²⁴ LISOWSKI 1968 76-83; NEMESKÉRI - HARSÁNYI 1968 99-116; HERRMANN 1988 576-585; égetési hőmérséklet becslése: WAHL 1981 271-279.

²⁵ A gyermeki koponyacsontok felépítésének és vastagságának alapján történő életkorbecslés: CZIGÁNY 2000 20.

- KE 70. Ép (mérhető) vázcsontok, koponya nincs. Szórvány: állatcsont. Életkora a juvenisek záródása alapján 22-24 év. A medence 3 és a combcsont 2 jellege alapján a nemi kifejezettség értéke -0,6, nő. (Ez a meghatározás a fiatal életkorra való tekintettel bizonytalan.) Becsült testmagasság 154,6 cm; Martin szerinti közepes termet. A felkarcsontokon fokozott fizikai igénybevétel okozott elváltozásokat. A bal oldali sípcsonton, sarokcsonton és lábközépcsontokon melléklet okozta zöldes színű patina.
- KE 73. Töredékes koponya, töredékes felső- és alsó végtagcsontok. 2 egygyökerű fog fogkövel és egy kétgyökerű radix. Fogkopás mértéke profunda incompensata. Obliteráció: IV. stádium. Életkora 40-50 év. Nemi kifejezettség értéke a koponya 8 jellege és a combcsont 1 jellege alapján: +0,78, férfi. Alkarcsontokon fokozott fizikai igénybevétel okozta elváltozások.
- KE 82. Töredékes koponya (lapát alakú metszőfog), töredékes vázcsontok. Életkora a fogazat és az orsócsont mérete alapján 1-2 év. Nemi hovatarozása ebben az életkorban morfológiai jellegek alapján nem eldönthető.
- KE 89. Nagyon töredékes koponya és váz. Obliteráció: I. stádium, sérült femur belső szerkezete: I-II. stádium. Életkora: 25-35 év. Nemi kifejezettsége a combcsont két jellege alapján -0,5, feltehetően nő. A felkarcsontokon fokozott fizikai igénybevétel okozta elváltozások. Orsócsont töredéken melléklet okozta zöldes színű patina.
- KE 91. Bal oldali combcsont diafizisének errodált töredékei. Méret és szerkezet alapján életkora az adultus korra tehető. A linea aspera semleges kifejezettsége alapján feltételezhetően inkább női maradvány.
- KE 103. Töredékes és hiányos koponya és váz. A 26 vizsgálható fog kopása: profunda compensata. Obliteráció: III. stádium. Életkora 35-45 év. Nemi kifejezettség értéke a koponya 5 jellege alapján és a medence és a combcsont 1-1 jellege alapján: + 1,14, férfi. Ezt megerősíti a vázcsontok robusztus megjelenése is. A rendkívül töredékes, kóros folyamatot vagy elváltozást nem mutató koponya bal oldali falcsontjának két hiányos darabja összeilleszthető. Rajta a sutura coronalis mögött 28 mm-el, a sutura sagittalis alatt 45 mm-el egy 17 mm átmérőjű, gyógyulási nyomot nem mutató, kerek, fúrt trepanációs nyílás, amely a belső corticalisban fejeződött be; onnét pattintották ki a csontkorongot (a szél tanúsága szerint). Ezzel a módszerrel – a beavatkozás során – az agyburkok nem sérültek meg. A teljes trepanációhoz kapcsolódik, azt jelképes trepanációként metszi, egy sekélyebb, befejezetlen furat azonos átmérőjű íve. Egy közelebről nem beazonosítható helyzetű falcsont töredéken (belső felszínén sem találhatóak jellegzetes érlefutások), szintén 17 mm-es átmérővel, a trepan-fúró körívének a csontállományba mélyedő bevágódásának fél szakasza és középső rögzítő furatának gyógyulást nem mutató bemélyedése maradt fenn, mintegy harmadik, legkevésbé befejezett beavatkozás nyomaként²⁶ (1. ábra).²⁷
- KE 123. Hiányos és töredékes váz, koponya nélkül. Sérült combcsont belső szerkezete II. stádiumú élettani elváltozást mutat. Életkora, figyelembe véve a facies auricularis megjelenését is: 30-34 év. Nemi kifejezettsége a medence 2 és a combcsont 2 jellege alapján - 1,0, nő. Becsült testmagassága 157,2 cm; Martin szerinti nagyközepes termet. Ágyéki csigolyákon kifejezett kétoldali, oldalirányú peremképződés.

²⁶ Ennek a kisebb töredéknek az említése (mivel az a régészeti anyag feldolgozásakor, az embertani vizsgálatot követően a leletanyag tisztításakor került elő) sajnálatos módon a lelet előzetes bemutatásakor TÓTH 2015 9–10. a közlésből kimaradt.

²⁷ Meg kell említeni, hogy a töredékes homlokcsont pikkelyének jobb oldalán, a koronavarrat irányában szabályos félkörnek tűnő, 28 mm-es, befelé szűkülő, gyulladással nem mutató elváltozás elsődleges vizsgálattal eltérő technikával készült, gyógyult trepanáció nyomának tűnik. Azonban a csontállomány mállása, elvékonyodása, a szemüreg felé alaktalanná válása és fokozódó errodaltsága a sírban történő hatásokkal, tafonómiai jelenséggel magyarázza a kialakult elváltozást, amelynek kerekded területén a két ellentétes póluson kistrágcsálók fognyomai is felfedezhetőek.

KE 128. Agykoponya töredékei, töredékek a medencéből, felső- és alsó végtagokból és a bordákból. Obliteráció: IV. stádium. Életkora 40-60 év. Nemi kifejezettség értéke a koponya 4 jellege, a medence 2 jellege és a combcsont 1 jellege alapján -0,57, nő. A bal oldali singcsont középső - alsó harmadának határán védekező kartartással kapcsolatba hozható gyógyult törés.

1. kép: Fúrt trepanáció nyomai a falcsonton (Foto: Tárczy Tamás)

Vizsgálható hamvasztásos csontmaradványok

KE 4. A hamvak tömege 130 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 800 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, medencéből, alsó- és felső végtagokból. Méret és általános megjelenés alapján életkora az adultus kategóriába tartozik. A linea aspera kifejezettsége -1, nőies megjelenésű.

KE 6. A hamvak tömege 480 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 400-550 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, medencéből, alsó- és felső végtagokból. Életkora az I-es stádiumú obliteráció alapján 25-35 év. A semleges megjelenésű processus mastoideus és a +1-es kifejezettségű occipitális felszín alapján feltételezhetően férfi.

KE 8. A hamvak tömege 2 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 550 Celsius fok. Azonosítható töredékek a felső végtagból. Méret és általános megjelenés alapján életkora az infans-juvenis kategóriákba tartozik. Nemi hovatartozása nem eldönthető.

KE 13. A hamvak tömege 1 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 800 Celsius fok. Csöves csont indifferens töredéke. Életkora és nemi hovatartozása nem becsülhető.

- KE 15. A hamvak tömege 2 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 800 Celsius fok. Csöves csont töredékek. Életkora és nemi hovatartozása nem becsülhető, de az infans kort valószínűleg meghaladja.
- KE 16. A hamvak tömege 180 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 300-700 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, medencéből, alsó- és felső végtagokból. Juvenisek záródása alapján életkora 14-17 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható.
- KE 24. A hamvak tömege 2 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 300-700 Celsius fok. Csöves csont töredékek. Méret és általános megjelenés alapján életkora 2-10 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható.
- KE 51. A hamvak tömege 110 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 300-400 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, alsó- és felső végtagokból. Méret és általános megjelenés alapján életkora a juvenis-adultus kategóriába tartozik. Nemi hovatartozása nem megállapítható.
- KE 52. A hamvak tömege 245 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 250-300 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, bordákból, medencéből, alsó- és felső végtagokból. Életkora a robusztus megjelenés és a III. stádiumú obliteráció alapján 30-40 év. Robusztus csontozata alapján valószínűleg férfi. Állati csigolyák és bordák is elkülöníthetők a csontanyagban.
- KE 64. A hamvak tömege 105 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 300-550 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, valamint csöves csontok töredékei. Életkora az I. stádiumú obliteráció és a csontméretek alapján 15-30 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható.
- KE 83. A hamvak tömege 55 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 300-350 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, alsó- és felső végtagokból. Méret és általános megjelenés alapján életkora az adultus kategóriába tartozik. Nemi hovatartozása nem megállapítható.
- KE 86? (50 KE sírban talált hamvak). A hamvak tömege 5 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 300-400 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, alsó- és felső végtagokból. Femur disztális epifízisének mérete és általános megjelenése, ízfelszíne alapján életkora 20-30 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható. Azonos fizikai jellemzői alapján a maradványok a külön csomagban lévő KE 86. számú maradványokhoz tartoznak. Tömegük 60 gramm. Az állkapocs feje a nemi hovatartozásra vizsgálva indifferens kategóriájú.
- KE 91. A hamvak tömege 5 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 500 Celsius fok. Azonosítható töredékek a felső végtagokból, illetve 1 fog. Életkora a fog alapján 15-20 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható.
- KE 92. A hamvak tömege 175 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 200-400 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, alsó- és felső végtagokból. Életkora az I. stádiumú obliteráció és a juvenisek nyitottsága alapján 17-20 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható.
- KE 93. A hamvak tömege 845 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 300-550 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, az arckoponyából foggyökér, bordából, medencéből, alsó- és felső végtagokból. Életkora az I. stádiumú obliteráció, a juvenisek záródása és a fog gyökércsúcsa alapján 18-25 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható.
- KE 113. A hamvak tömege 265 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 300-400 Celsius fok. Azonosítható töredékek az alsó- és felső végtagokból. Méret és általános megjelenés alapján életkora az adultus kategóriába tartozik. Nemi hovatartozása nem megállapítható.
- KE 119. A hamvak tömege 265 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 450-

550 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, fogak, alsó- és felső végtagokból. Életkora a fogak alapján 11-15 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható. KE 121. A hamvak tömege 275 gramm. A fizikai jellemzők alapján az égetési hőfok kb. 300-400 Celsius fok. Azonosítható töredékek az agykoponyából, fogak, felső végtagokból. Életkora a koponyacsont vastagsága és rétegei, a caput femoris mérete, a foggyökerek és a fogváltás alapján 4-6 év. Nemi hovatartozása nem megállapítható.

Kiértékelés

A vizsgált csontvázas sírok csontanyaga minden tekintetben alacsony reprezentativitású, megtartása rossz. A hamvasztott maradványok mennyisége, tömege és kiégetettsége tág határok között mozog. A fizikai jellemzők alapján a gyakoribbnak tekinthető alacsony hőfokú égetettségtől a magasabb hőfokig bezárólag – akár azonos temetkezésen belül is – változatos képet kapunk. Ez megfelel – többek közt – Tankó - Tankó²⁸ Ludas hamvasztott anyagán történt megfigyeléseinek is. Ugyanakkor az időszak nem egységes hamvasztási gyakorlatára utal például Zoffmann tanulmányában²⁹ az Ordacsehi-Kécsimező lelőhelyen az egyenletes, magas hőfokú égetést mutató fizikai jellemzők ismertetése, vagy az ausztriai Wohlsdorf lelőhely egységesen alacsony hőfokon végzett hamvasztásai³⁰. Megemlítendő, hogy a hegyfalui hamvasztott maradványok között a gerinc csigolyái nem fordultak elő, a medence töredékei is ritkán. Ez arra utalhat, hogy a jelentősebb hőhatás a törzsre irányult, a végtagok és a fej nem a tűz centrumában feküdtek. A holttesteket valószínűleg hanyatt fekvő helyzetben helyezték a máglyára, amelynek nagyobb tüze, parazsa a törzs alatt lehetett. A szélén lévő területekről történhetett (eltérő mennyiségben) a csontdarabkák összegyűjtése.

A vizsgálatok alapján mindkét rítus szerint temettek férfiakat és nőket; gyermekeket és felnőtteket egyaránt, és: egy, azonos település temetője került feltárássra. Becslés tehető a paleodemográfiai viszonyokra³¹. A maradványok alapján a születéskor várható élettartam 26,0 évre tehető. A szükséges modellek alkalmazásával történt korrekció után ez az érték azonban csupán 17,5 év. A 15 éves kort megérték további várható élettartama férfiak esetében 23,2 év, nőknél pedig 18,7 év. Nők esetében két halandósági csúcsot becsülhetünk, egy kisebbet a szüléssel-, gyermekágyal kapcsolatban 15-20 éves korban, majd egy magasabb halandóságot 25-30 éves korban. A férfiaknál egy halandósági csúcs a jellemző; 30-40 éves korban. Ezek a tapasztalt és becsült értékek megfelelnek a Zoffmann³² összefoglaló munkájában ismertetett, az időszakra jellemző számított értékeknek.

Hosszúcsontok alapján két nő esetében lehetett testmagasságot becsülni. A 154,6 cm-es és 157,2 cm-es értékek kissé elmaradnak az Éry által (36 nő átlagértéke alapján) a vaskorra meghatározott 158, 77 cm-es átlagtól, de illeszkednek a variációterjedelembé³³.

Paleopathologiai szempontból fontos lelet a KE 103-as számú férfi falcsontjának tényleges- és az azt metsző jelképes valamint a be nem fejezett trepanációja, amely az amúgy kisszámú hazai vaskori trepanációk³⁴ újabb érdekes darabja. A három furat azonos átmérőjű, gyógyulási nyomot nem mutatnak. Hasonló, két egymást metsző (csak eltérő méretű: 18 és 14 mm átmérőjű), női koponya falcsontjába fúrt, gyógyulási nyomot nem mutató trepanációs

²⁸ TANKÓ - TANKÓ 2012 249-258.

²⁹ ZOFFMANN 2012 41-50.

³⁰ TÓTH 2014, kézirat: készült az ARGIS Archäologie Service (Soboth, Ausztria) részére.

³¹ ACSÁDI - NEMESKÉRI 1970 ajánlásai alapján.

³² ZOFFMANN 2011 17-58.

³³ ÉRY 1998 64.

³⁴ JÓZSA - FÓTI 2007 14-15.

nyílásról a ménfőcsanaki kelta anyagból CZIGÁNY - EGRY számolt be³⁵. Feltételezésük szerint leletük szoros kapcsolatban állhat a Bécsi-medence területén (Katzelsdorf és Guntramsdorf) talált azonos kelta időszakba tartozó lelőhelyek koponyalékeléses leleteivel. Az ismertett 4 ausztriai koponya lékelését is fúróval végezték, túlélési nyom azokban az esetekben sem volt. Eltérés a ménfőcsanaki eltérő átmérőjű furatokkal szemben, hogy a Bécsi-medence kelta sírleletein, amelyek között 1-2 vagy 3 egymásba kapcsolódó lyuk szerepel, azonos átmérőjű fúróhengerrel végezték a beavatkozást. Ezek alapján a Hegyfalu térségében előkerült trepanáció technikája és kivitelezése is (a ménfőcsanaki kapcsolódáson túl, amire a régészeti leletanyag is utal) szintén a Bécsi-medence lelőhelyeivel mutat párhuzamot. Mivel Zoffmann, már hivatkozott munkái alapján, embertanilag a hazai antropológiai leletanyag a szlovákiai lelőhelyek anyagaival is mutat nem túl szoros párhuzamot, érdemes a dél-szlovákiai leletanyagot ilyen szempontból is megvizsgálni. Vlcek összefoglalójában³⁶ - több koponyán is - túlélési nyomot nem mutató, fúrt trepanációs nyílásról számol be. Azok átmérői azonban általában jóval nagyobbak; 30 mm felettiek. (Túlélési nyomokat más technikával készült trepanált koponyákon igazolt.) Ezek alapján, a hasonlóságok és eltérések figyelembe vételével, a hegyfalui koponya (és népesség) kapcsolódása valószínűleg inkább az ausztriai népcsoportok irányában kereshető.³⁷

Irodalom

- ACSÁDI, GY., NEMESKÉRI, J. 1970: *History of human life span and mortality*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÍRÓ SZ., MOLNÁR A. 2012: Bezi, Faluhely-dűlő. *Régészeti Kutatások Magyarországon 2010.*: 178.
- BUJNA, J. 1989: Das laténezeitliche Gräberfeld bei Dubník. I. *Slovenská Archeológia* 37(2): 245-354.
- CZIGÁNY J. 2000: *Rendellenes méretű és alakú gyermekkoponyák paleopathológiája*. Aesculart, Budapest.
- CZIGÁNY J. - EGRY I. 2007: Egy ritka lékelt koponya a ménfőcsanaki kelta temetőből. *Folia Anthrop.* 5: 37-44.

---

³⁵ CZIGÁNY és EGRY 2007 37-44.

³⁶ VLCEK 1957 203-289.

³⁷ CZIGÁNY - EGRY (2007) foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy vajon kik végezheték ezeket a beavatkozásokat. Véleményük szerint a La Tène kori kelta vándorlások során ez a harcias, de a tudomány és a művészetek iránt is érdeklődő nép a Mediterráneum felé nyomulva, a hellenisztikus hatások alól nem tudta magát kivonni, és annak orvosi gyógyító ismereteit igyekezett kipróbálni. Egyes harcászati sírokból előkerült sebészeti eszközleletek (Pottenbrunn-Ratzersdorf, München-Obermenzing) arra utalnak, hogy a kelta harcászati között keresendők a sebészeti ismeretekkel is rendelkező gyógyítók. Feltételezik, hogy a Bécsi-medence és környezete, amelyhez régészetileg is szorosan kapcsolódik a ménfőcsanaki (és immár a hegyfalui) lelőhely, lehetett az a terület, ahol igyekeztek megvalósítani a görögöktől tanult lékelési technikát. Ezt a feltételezést megerősíti JÓZSA - FÓTHI 2007 14-15 összefoglalója is, amely szerint hazánk területéről a neolitikum időszakától vannak ismert trepanált koponyák, de a fúrásos technika csupán a vaskor idején jelent meg a Kárpát-medencében - az említett győr-ménfőcsanaki, valamint Lencsepuszta fúrásos, de kivitelezésében eltérő technikájú (KISZELYNÉ HANKÓ - KISZELY 1967 191-195) leletein. JÓZSA 2006 105: Az első hazai trepanáló Mezőbánd és Tiszaeszlár 10. századi lelőhelyeiről ismertek, amelyek szerkezetükben és működésükben megegyeznek a 19. század végéig használt orvosi műszerekével. (A görögországi trepanációkat számba vevő összefoglaló közlemény napjainkban készült el - POTTS 2015.)

- EGRY I. 2006: Előzetes beszámoló a Győr-Ménfőcsanak, Eperföldéken végzett megelőző feltárásról (2005-2006.) *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006.*: 27–52.
- ÉRY K. 1992: *Útmutató csontvázletek vizsgálatához*. ELTE Kézirat, Budapest.
- ÉRY, K. 1998: *Length of limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian Basin*. Humanbiol. Bud., 26. Budapest.
- HERRMANN, B. 1988: Behandlung von Leichenbrand. In: Knußmann, R. (Ed.) *Anthropologie I*. Gustav Fischer Verl., Stuttgart, New York. 576–585.
- ILON G. 2004: *Szombathely őskori településtörténetének vázlata. Avagy a római kor előtt is volt élet*. Őskorunk 2., Szombathely.
- ILON G. 2012: Győr-Ménfőcsanak, Széles-földek (KÖH 34305). *Régészeti Kutatások Magyarországon 2010.*: 227–238.
- ILON G. – NAGY M. 2010: Két újabb kelta kori temető Vas megyéből. *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője*, 33: 69–91.
- ILON G. – SOSZTARITS O. – OROSS K. – MOLNÁR A. 2001: Előzetes jelentés a Sé-Doberdón végzett 1998. évi leletmentésről. *Régészeti kutatások Magyarországon 1998.*: 63–75.
- JÓZSA L. 2006: *Paleopathologia. Elődeink betegségei*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- JÓZSA L. – FÓTHI E. 2007: Trepanált koponyák a Kárpát-medencében. *Folia Anthrop.*, 6: 5–18.
- KISZELYNÉ HANKÓ I. – KISZELY I. 1967: A lencsepusztai kelta temető embertani feldolgozása. *Anthrop. Közl.*, 11(3-4): 187–198.
- KNUßMANN, R. (Hrsg.) 1988: *Anthropologie I. Wesen und Methoden der Anthropologie*. Gustav Fischer Verl., Stuttgart-New York.
- KÖHLER K. – BERNERT ZS. – HAJDU T. – KÖVÁRI I. 2007: Embertani adatok a Kárpát-medencei kelták történetéhez I. A vizsgált lelőhelyek embertani leleteinek főbb metrikus és morfológiai jellemzői. In: Korsós Z. – Gyenis Gy. – Penksza K. (szerk.): *V. Kárpát-medencei Biológiai Szimposium*. MBT, Budapest. 103–111.
- LEBZELTER, V. 1928: Hallstatt- und La Tène-Schädel aus Güns und Ordod Babot (Ungarn). *Wiener Prähist. Ztschr.* 15: 115–120.
- LISOWSKI, F. P. 1968: The investigation of human cremations. In: Peter, R. – Schwarzfischer, F. – Glowatzki, G. – Ziegelmayr, G. (Hrsg.): *Anthropologie und Humangenetik*. Gustav Fischer Verl., Stuttgart. 76–83.
- MOLLESON, T. I. 1986: Skeletal age and palaeodemography. In: Bittles, A. H. – Collins, K. J. (Eds.) *The biology of human ageing*. Cambridge Univ. Press, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney. 95–118.
- MOLNÁR, A. 2014: *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Bezi*. Tagung Kosice. Poster.
- NEMESKÉRI J. – DEÁK M. 1954: A magyarországi kelták embertani vizsgálata. *Biol. Közl.* 2: 133–155., 157–158.
- NEMESKÉRI J. – HARSÁNYI, L. 1968: A hamvasztott csontvázletek vizsgálatának kérdései. *Anthrop. Közl.*, 12, 99–116.
- POTTS, D. T. 2015: An archeological meditation on trepanation. In: Holmes, B. – Fischer, K.-D. (eds.): *The frontiers of ancient science: Essays in honor of Heinrich von Staden*. De Gruyter, Berlin, Munich, Boston. 463–492.
- RAMSL, P. C. 2002: Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn: Forschungsansätze zu wirtschaftlichen Grundlagen und sozialen Strukturen der latenezeitlichen Bevölkerung des Traisental, Niederösterreich. *Fundberichte aus Österreich, Materialhefte A*, 11.
- RAMSL, P. C. 2011: Das latenezeitlichen Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 74.
- SJØVOLD, T. 1990: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Hum. Evol.*, 5: 431–447.
- SZABÓ M. 2005: *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*. L' Harmattan Kiadó, Budapest.

- TANKÓ, É. – TANKÓ, K. 2012: Cremation and deposition in the Late Iron Age cemetery at Ludas. In: Berecki S. (ed.): *Iron age rites and rituals in the Carpathian Basin*. Mega, Targu Mures. 249–258.
- TÓTH G. 2002: Újabb embertani adat Vas megye őskorához. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 27: 215–218.
- TÓTH G. 2010a: Embertani adatközlés: Bucsu, kelta sírok. *Folia Anthrop.*, 9: 133–134.
- TÓTH G. 2010b: A gencsapáti kelta sírok embertani vizsgálatának eredménye. *Savaria, A Vas megyei Múzeumok Értesítője* 33: 88–89.
- TÓTH, G. 2014: *Bericht über die anthropologischen Untersuchungen der La-Téne zeitlichen Gräber in Wohlsdorf*. Kézirat.
- TÓTH G. 2015: Kelták – A La-Téne kor embere. *A Nyugat-Magyarországi Egyetem Tudományos Közleményei, Természettudományi Füzetek* 13: 3–24.
- TÓTH G. 2016 (megj. alatt): Újabb adatok a dunántúli kelták embertanához. In: Füzesi I., Puskás J. (szerk.): *XIV. Természet-, Műszaki és Gazdaságtudományok Alkalmazása Nemzetközi Konferencia*. NyME, Szombathely.
- UZSOKI, A. 1987: Ménfőcsanak. In: Kovács, T. - Petres, É. - Szabó, M. (Eds.): *Corpus of Celtic finds in Hungary. Transdanubia 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 13–61.
- VLCEK, E. 1957: Anthropologie der Kelten in der Südwestslowakei. In: Benadík, B. - Vlcek, E. - Ambros, C. (Hrsg.): *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*. Vydavatelstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava. 203–289.
- WAHL, J. 1981: Beobachtungen zur Verbrennung menschlicher Leichname. *Arch. Korrespondenzbl.*, 11: 271–279.
- ZOFFMANN Zs., K. 1997: A Velem Szent-vidi Hallstatt-La Téne omladékrétegben talált antropológiai szórványleletek. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 23: 79–81.
- ZOFFMANN, Zs., K. 1999: Anthropological data of the Transdanubian prehistoric populations in the neolithic, the copper, the bronze and the iron ages. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 24(3) (1998–1999): 33–49.
- ZOFFMANN Zs. K. 2002: Adatok a Kárpát-medence keltakori népességének antropológiájához. *Anthrop. Közl.*, 43: 21–26.
- ZOFFMANN, Zs. K. 2005: Prehistoric anthropological finds in the Carpathian Basin and the Penrose connections of the ethnic groups they represent. *Praehistoria* 6: 103–129.
- ZOFFMANN Zs. K. 2009: Kelta kori embertani leletek Hajdú-Bihar megyéből. *Ősrégészeti Levelek* 11: 115–121.
- ZOFFMANN Zs. K. 2011: Kárpát-medence területéről származó neolitikus, réz-, bronz- és vaskori sorozatok halandósági táblái. *Folia Anthrop.*, 10: 17–58.
- ZOFFMANN Zs. K. 2012: Birituális kelta temető embertani leletei Ordacsehi-Kécsimező lelőhelyről. *Folia Anthrop.*, 11: 41–50.

A szerk. megjegyzése: a publikáció lektorai ILON GÁBOR, SUSKOVICS CSILLA

MELLÉKLET

KE	55.	73.
Nem/Sex	♂	♂
M.1.	(179)	
M.5.		
M.8.	155	
M.9.	96	
M.10.	124	(129)
M.11.	131	
M.12.	120	
M.17.		
M.20.		
M.40.		
M.45.		
M.23.		
M.43.	(102)	
M.46.		
M.47.		
M.48.		
M.51.		
M.52.		
M.54.	24	
M.55.		
M.60.	59	
M.61.	63	(49)
M.62.	43	
M.63.	39	33
M.65.		
M.66.		
M.69.		27
M.70.		
M.71.		

1. táblázat: A koponyák paramétere

KE	70.	73.	89.	103.	123.	128.
Nem/Sex	♀	♂	♀?	♂	♀	♀
Clavicula						
M.1.						
M.6.	34/31			36/		
Humerus						
M.1.	288/284					
M.2.	283/279					
M.4.	57/57				/52	
M.7.	54/50			70/65		
Radius						
M.1.	219/219					
Ulna						
M.1.	246/241				(235)/	
Femur						
M.1.	415/413					
M.2.	410/406					
M.6.	21/21	30/31	/24	32/	/24	/23
M.7.	22/22	27/27	/26	28/	/24	/26
M.9.	27/28	32/32	/36	31/	/29	/29
M.10.	20/20	25/27	/22	27/	/22	/24
M.19.	42/42		44/			
M.20.	71/71	89/90				
M.8.	70/67		/82	96/		
Tibia						
M.1.	338/337					
M.1/b.	335/336					
M.3.	66/67					
M.8/a.	25/24	32/34		36/		
M.9/a.	20/20	23/23		25/		
M.10/b.	67/64	72/			69/66	
Fibula						
M.1.	330/331					
Pelvis						
Pubis	/84					
Ischium	/83					
Cotilo	/31					
Incisura	/47					
Sacrum						
M.2.						
M.5.						
Calcaneus						
M.1.	/70					
Testmagasság:	154,6				157,2	

2. táblázat: A vázcsontok paramétereit (jobb/bal)

